

<https://liar.ui.ac.ir/?lang=en>

Literary Arts

E-ISSN: 2322-3448

Document Type: Research Paper

Vol. 15, Issue 1, No.42, Spring 2023, pp.1-18

Received: 17/10/2022 Accepted: 24/02/2023

Literary Criticism Approaches in Sokhan Magazine

Faezeh Rahimi

Ph. D. Student of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Kashan University, Kashan, Iran
fa.rahimi65@gmail.com

Hossein Gurbanpour Arani*

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Kashan University, Kashan, Iran
ghorbanpoor@kashanu.ac.ir

AliReza Fouladi

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature, Faculty of Literature and Foreign Languages, Kashan University, Kashan, Iran
fouladi@kashanu.ac.ir

Abstract

The impact of Sokhan magazine on the development of literary trends in Iran is undeniable. One of the ways that this magazine took this purpose was the foundation of modern literary criticism. Focusing on specialized literary criticism was first started in this land by means of Sokhan magazine. The present study aims at analyzing the approaches of literary criticism in Sokhan magazine with a descriptive-analytical method. This study has finally concluded that in the first ten periods of the magazine, the works were criticized in the traditional way, but in the later periods, reviews appeared either through translation or written reviews by Iranian authors, which are included in the three categories of classic, pre-modern, and modern. Classical criticisms have dealt with the lexical-technical discussions of the works of poets and writers. In pre-modern criticism, in addition to explaining the necessity and importance of literary criticism, it is possible to pay attention to the criticism of human experience and coherence. In modern reviews, most of the new aspects such as the fluid flow of the mind have been analyzed in the works of poets and writers.

*Corresponding author

Rahimi, F., Ghorbanpoor Arani, H., & Fouladi, A. (2023). Literary criticism approaches in Sokhan magazine. *Literary Arts*, 15(1), 1-18.

2322-3448 / © University of Isfahan

This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<https://doi.org/10.22108/liar.2023.134198.2160>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20088027.1401.14.4.3.5>

Introduction

The importance of magazines in literary circulation and especially in the development of new literary criticism deserves detailed research. Before the emergence of magazines in the new era, Persian literature had fallen into the cycle of repetition and petrification and it did not benefit from creativity and innovation (Parsinejad, 2001, p. ۱۷). One of the influential magazines in this field is Sokhran magazine which was published over the years under the management of Parviz Natal Khanlari and led contemporary literature toward transformation. This work was mostly done through translation and literary criticism. From 1321 AH onwards, Sokhon magazine became a field for criticism and strengthening and guiding the literary talents of the time (Yahghi, 1996, p. 102). This study investigates the general approaches of literary criticism in this magazine.

Materials and Methods

This descriptive-analytical study uses a qualitative analysis method, and the statistical population is all the courses of Sokhran magazine.

Research Findings

Khanlari founded the literary-scientific-social monthly magazine Sokhon in 1322 AH with the cooperation of some prominent writers of that time, including Sadegh Hedayat, Bozorg Alavi, and Sadegh Chobak. The purpose of this magazine was to contribute to the progress and development of Persian literature through the publication of the works of contemporary and young Iranian writers and poets, the foundation and development of literary criticism, the promotion of scientific and literary research, and the introduction of writers and poets from other countries in the world through the translation of their works. Sokhon magazine started to define its policy from the very beginning and thus paved the way for literary critics and the spread of critical thinking in the magazine. It mainly aims at:

1. Proposing the needs and priorities of research in the unknown realms of ancient literature with analytical and critical scientific methods.
2. Critically investigating Persian prose and inventing a new plan with a scientific method to know the rhythm and Bahr of Persian poetry, separating the rules of Persian prosody from Arabic prosody, and establishing new signs and terms for it in the Persian language;
3. Designing the first topics of modern linguistics in Persian and publishing articles on topics such as the evolution of language, language and society, and language and dialect, which were written for the first time in Persian, and expressing the topics of scientific problems in simple, easy language; and
4. Introducing new writers and poets and encouraging them to continue their work by critically reviewing new books in the realm of fiction and poetry.

By searching all the periods of Sokhon magazine, we came to the conclusion that the reviews of this magazine have three general approaches: Classical criticism, pre-modern criticism, and modern criticism, and examples of articles included in the magazine were provided for each approach. Moreover, critics were introduced under each approach. The new books section was a title that Khanlari had created in the last few pages of the magazine since the beginning of the publication of Sokhon in Khordad 1322 AH and reviewed new books. It is important from a historical point of view because its words are clear and concise in expressing the matter. There is no ambiguity or generality in its language. It tells the flaws and art of the work and introduces young writers and poets to the literary society of Iran. Many poets and writers who are famous today, have introduced and reviewed their first works in the notes of 'new books' in this magazine.

Discussion of Results and Conclusion

Considering the three approaches of classical, modern, and pre-modern, criticism in the magazine caused both new critics to be cultivated and was a step to stabilize new poetry in front of critics' criticism and pave the way for literary critics and the spread of critical thinking in the magazine. Then, Iranian and non-Iranian critics were introduced. This review and introduction in the magazine made the works of writers and poets visible and made non-Iranians become familiar with Iranians.

Keywords: Literary Criticism, Speech Magazine, Classical Criticism, Pre-Modern Criticism, Modern Criticism.

References

- Chatraei, M. (2001). Investigating the origin of literary criticism in Iran. *Book of the Month, Literature and Philosophy, 1*.
- Gholamhosseinzadeh, Gh. (2001). *The course of poetry criticism in Iran from the constitution to 1332*. Tehran: Rozaneh Publication.
- Khanlari, P. (1984a). *Speech, literary, scientific and social monthly Journal*. First Edition. Tehran: Elmi Publication.
- Khanlari, P. (1984b). *Speech, literary, scientific and social monthly Journal*. Second Edition. Tehran: Elmi Publication.
- Khanlari, P. (1984c). *Speech, literary, scientific and social monthly Journal*. Third Edition. Tehran: Elmi Publication.
- Khanlari, P. (1984d). *Speech, literary, scientific and social monthly Journal*. Fourth Edition. Tehran: Elmi Publication.
- Khanlari, P. (1984e). *Speech, literary, scientific and social monthly Journal*. Fifth Edition. Tehran: Elmi Publication.
- Khanlari, P. (1984f). *Speech, literary, scientific and social monthly Journal*. Sixth Edition. Tehran: Elmi Publication.
- Khanlari, P. (1985a). *Speech, literary, scientific and social monthly Journal*. Seventh Edition. Tehran: Elmi Publication.
- Khanlari, P. (1985b). *Speech, literary, scientific and social monthly Journal*. Eighth Edition. Tehran: Elmi Publication.
- Khanlari, P. (1985c). *Speech, literary, scientific and social monthly Journal*. Ninth Edition. Tehran: Elmi Publication.
- Khanlari, P. (1985d). *Speech, literary, scientific and social monthly Journal*. Tenth Edition. Tehran: Elmi Publication.
- Khanlari, P. (1985e). *Speech, literary, scientific and social monthly Journal*. Eleventh Edition. Tehran: Elmi Publication.
- Khanlari, P. (1985f). *Speech, literary, scientific and social monthly Journal*. Thirteenth Edition. Tehran: Elmi Publication.
- Khanlari, P. (1985g). *Speech, literary, scientific and social monthly Journal*. Fourteenth Edition. Tehran: Elmi Publication.
- Khanlari, P. (2004a). *Speech, literary, scientific and social monthly Journal*. Twenty Fifth Edition. Tehran: Elmi Publication.

- Khanlari, P. (2004b). *Speech, literary, scientific and social monthly Journal*. Twenty Sixth Edition. Tehran: Elmi Publication.
- Kianoush, M. (1975). *Qadama and literary criticism*. Tehran: Roz Publication.
- Langroudi, Sh. (1991). *Analytical history of new poetry*. Tehran: Markaz Publication.
- Moshtagh Mehr, R. (2012). Constitutionality and literary criticism. *Journal of Oriental Studies*, 19(2), 63-74.
- Nouri Ala, I. (1969). *Forms and objects in Iran's modern poetry*. Tehran: Bamdad Publication.
- Parsinejad, I. (2001). *Iranian enlighteners and literary criticism*. Tehran: Sokhan Publication.
- Parsinejad, I. (2008). *Khanlari and literary criticism*. Tehran: Sokhan Publication.
- Rastgar Fasaei, M. (2000). *Life and works of Dr. Parviz Natal Khanlari*. Tehran: Tarh-e No Publication.
- Safa, Z. (1943). *Sokhan magazine*. First Edition. Tehran: Iranian Culture Foundation.
- Sepanlu, M. A. (1987). *Iran's leading writers*. Tehran: Negah Publication.
- Shafiei Kadkani, M. R. (2010). *With lights and mirrors*. Tehran: Sokhan Publication.
- Yahaghi, M. J. (1996). *When Saboi is thirsty*. Tehran: Jami Publication.
- Zarrin Koob, H. (1979). *Perspectives of new Persian poetry*. Tehran: Toos Publication.
- Zarrin Koob, A. H. (1990). *Literary criticism*. Tehran: Amir Kabir Publication.

فنون ادبی

سال پانزدهم، شماره ۱ (پیاپی ۴۲) بهار ۱۴۰۲، ص ۱-۱۸

تاریخ وصول: ۱۴۰۱/۷/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۲/۵

مقاله پژوهشی

رویکردهای نقد ادبی در مجله سخن

فائزه رحیمی، دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران

fa.rahimi65@gmail.com

حسین قربانپور آرانی*، دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران

ghorbanpoor@kashanu.ac.ir

علیرضا فولادی، دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و زبان‌های خارجی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران

fouladi@kashanu.ac.ir

چکیده

اثرگذاری مجله سخن بر جریان‌سازی ادبی در ایران انکارناپذیر است. یکی از راه‌هایی که این مجله بدین منظور پیش گرفت، پایه‌گذاری نقد ادبی مدرن بود. نخستین بار، مجله سخن تمرکز بر نقد ادبی تخصصی را در این سرزمین پیش گرفت. مقاله حاضر با روش توصیفی - تحلیلی به واکاوی رویکردهای نقد ادبی در مجله سخن اختصاص دارد. این مقاله سرانجام نتیجه گرفته است که در ده دوره نخست مجله، آثار به‌روش سنتی نقد شده‌اند؛ اما در دوره‌های بعد نقدهایی چه از طریق ترجمه و چه به قلم نویسندگان ایرانی ظهور کرده‌اند که در سه دسته کلاسیک، پیشامدرن و مدرن می‌گنجد. نقدهای کلاسیک به بحث‌های لغوی - فنی آثار شاعران و نویسندگان پرداخته‌اند. در نقدهای پیشامدرن، علاوه بر تشریح ضرورت و اهمیت نقد ادبی، توجه به نقد تجربه انسانی و انسجام سخن یافتنی است. در نقدهای مدرن، بیشتر جنبه‌های جدید از قبیل جریان سیال ذهن در آثار شاعران و نویسندگان واکاوی شده است.

کلید واژه‌ها: نقد ادبی؛ مجله سخن؛ نقد کلاسیک؛ نقد پیشامدرن؛ نقد مدرن

۱- مقدمه

اهمیت مجلات در جریان‌سازی ادبی و به‌ویژه در گسترش نقد ادبی جدید جای تحقیق گسترده دارد. پیش از ظهور مجلات در عصر جدید، ادبیات فارسی به دور باطل تکرار و تحجر افتاده بود و از خلاقیت و نوآوری بهره‌ای نداشت (پارسی‌نژاد، ۱۳۸۰: ۱۷). یکی از مجلات اثرگذار در این زمینه مجله سخن است که طی سال‌ها با مدیریت پرویز ناتل خانلری

* مسؤول مکاتبات

رحیمی، فائزه، قربانپور آرانی، حسین، فولادی، علیرضا. (۱۴۰۱). رویکردهای نقد ادبی در مجله سخن. *فنون ادبی*، ۱۵ (۱) ۱-۱۸.

2322-3448 / © University of Isfahan

This is an open access article under the BY-NC-ND/4.0/ License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

<https://doi.org/10.22108/liar.2023.134198.2160>

<https://dorl.net/dor/20.1001.1.20088027.1401.14.4.3.5>

منتشر شد و ادبیات معاصر را به سمت دگرگونی هدایت کرد. این کار، بیشتر، با ترجمه و نقد ادبی پیش رفت. از سال ۱۳۲۱ به بعد، مجله سخن به صورت میدانی برای مباحث نقد و زبان‌شناسی و تقویت و هدایت استعداد‌های ادبی روزگار درآمد (یا حقی، ۱۳۷۵: ۱۰۲). مقاله حاضر به واکاوی رویکردهای کلی نقد ادبی در این مجله اختصاص دارد.

۱-۱ طرح مسئله

مسئله این مقاله به چستی رویکردهای کلی نقد ادبی در مجله سخن بازمی‌گردد. پرسش‌های تحقیق این است که «نقدهای مجله سخن طی دوره‌های انتشار، از نوع کلاسیک بوده‌اند یا از نوع پیشامدن یا از نوع مدرن و کدام منتقدان در این رویکردها نقش داشته‌اند؟».

۱-۲ پیشینه پژوهش

باقی‌نژاد و مشتاق‌مهر (۲۰۱۲) با مقاله «مشروطیت ایران و نقد ادبی» و حاجی‌بابایی (۱۳۹۸) با مقاله «نقد ادبی در نخستین مطبوعات ایران»، مباحث نقد ادبی را ضمن نخستین مطبوعات ایران در سه حوزه بحث‌های نظری، نقد یک جریان ادبی و نقد آثار ادبی پی گرفته‌اند.

در پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان نقش مجله سخن در ادبیات معاصر (روان‌بخش، ۱۳۸۲) مقالات مربوط به نقد ادبی طی ده دوره نخست مجله سخن به صورت آماری بررسی شده است. مقاله حاضر می‌کوشد تنها به رویکردهای کلی نقد ادبی در همه دوره‌های مجله سخن توجه کند.

۱-۳ روش پژوهش

این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی به شیوه تحلیل کیفی پیش می‌رود و جامعه آماری آن همه دوره‌های مجله سخن خواهد بود.

۲- مجله سخن و نقد ادبی

نخستین کنگره نویسندگان ایران در سال ۱۳۲۵ تشکیل شد و این فرصتی برای منتقدان بود تا ادبیات فارسی معاصر پنجاه سال گذشته را ارزیابی کنند؛ زیرا ادبیات جدید، معیارهای نظام ادبی فارسی را - که قبل از آن کم‌وبیش دست نخورده مانده بود - دگرگون کرد. در واقع تغییر و تحول نظام سیاسی - اقتصادی ایران در اواخر قرن نوزده میلادی، نظام اجتماعی - فرهنگی و ادبی را نیز دستخوش تحولات کرد. یکی از شرکت‌کنندگان در این کنگره، منتقد جوانی به نام پرویز ناتل‌خانلری بود که طی این کنگره دو سخنرانی مهم درباره نظم و نثر فارسی معاصر ایراد کرد. او با همکاری عده‌ای از نویسندگان میرز آن زمان، از جمله صادق هدایت، بزرگ علوی و صادق چوبک از سال ۱۳۲۲ مجله ماهانه ادبی - علمی - اجتماعی سخن را تأسیس کرده بود. هدف این مجله کمک به پیشرفت و توسعه ادبیات فارسی از طریق نشر آثار نویسندگان و شاعران معاصر و جوان ایرانی، پایه‌گذاری و توسعه نقد ادبی، ترویج تحقیقات علمی و ادبی و شناساندن نویسندگان و شاعران کشورهای دیگر جهان از راه ترجمه آثار آنان بود.

۳- مهم‌ترین اهداف نقد در مجله سخن

مجله سخن از همان دوره‌های ابتدایی شروع به کار، خط مشی خود را مشخص و بدین‌گونه راه را برای منتقدان ادبی و رواج تفکر انتقادی در مجله هموار کرد: «مجله سخن به فرد یا دسته خاصی مختص نیست؛ بلکه جلوه‌گاه افکار و عقاید گروهی از دانشمندان و نویسندگان جوان این کشور است. نویسندگان سخن می‌دانند و اعتراف می‌کنند که کشورشان در امور علمی و ادبی و آنچه فرهنگ خوانده می‌شود از دنیای امروز عقب مانده است؛ اما این اعتراف را برای خود و کشور خویش

شکستی نمی‌دانند؛ زیرا جبران آن در نظر ایشان محال نیست. همین که نقص خود را دریافتیم و در پی رفع آن برآمدیم، نخستین قدم را در راه پیشرفت برداشته‌ایم. هریک از نویسندگان ما مسئول افکار و عقایدی هستند که در نوشته خود بیان می‌کنند و عقیده هیچ‌یک از آنها اختصاص به مجله ندارد؛ بنابراین هرکس می‌تواند در صفحات این مجله اندیشه‌های خود را بر دیگران عرضه کند و یا از عقیده خود دفاع نماید» (ناتل خانلری، ۱۳۲۳: ۱).

پارسی نژاد (۱۳۸۷: ۲۰۱ و ۲۰۲) مهم‌ترین اهداف نقد از نظر نویسندگان مجله سخن را از این قرار می‌داند:

۱. تحقیق ادبی با معیارهای نو در ادبیات قدیم ایران؛ پیشنهاد ضرورت‌ها و اولویت‌های پژوهش در قلمروهای ناشناخته ادبیات قدیم با روش علمی تحلیلی و انتقادی.

۲. تحقیق انتقادی در عروض فارسی و ابداع طرح تازه‌ای با روش علمی برای شناختن وزن‌ها و بحرهای شعر فارسی؛ جداکردن قوانین عروض فارسی از عروض عربی و وضع علائم و اصطلاحات تازه برای آن در زبان فارسی.

۳. طرح نخستین مباحث زبان‌شناسی نو در زبان فارسی و نشر مقاله‌هایی درباره موضوعاتی از قبیل تحول زبان، زبان و جامعه و زبان و لهجه که نخستین بار به زبان فارسی نوشته شد و بیان مباحث مشکل علمی به زبان ساده آسان.

۴. خانلری در مجله سخن با انتقاد از نثر ناتندرست فارسی و نوشتن مقاله‌های بسیار سرمشق نثر درست شد. با نقد و بررسی آگاهانه از کتاب‌های تازه در قلمرو داستان و شعر، نویسندگان و شاعران جدید را معرفی و تشویق به ادامه کار کرد.

۴- رویکردهای نقد در مجله سخن

خانلری معتقد است با آنکه سابقه ممتدی در شعر و دیگر هنرها داریم، از آشنایی با اصول آنها و آثار جدید بازمانده‌ایم و به میراثمان از نیاکان قناعت ورزیده‌ایم. در نتیجه برای شناساندن هنر چنانکه در دنیای امروز مرسوم است، بایی در این مجله گشوده می‌شود و به بحث در بیان آرا و عقاید جدید در زمینه ادبیات، موسیقی و... پرداخته می‌شود. در همان اولین دوره انتشار مجله، دکتر فیاض مقاله‌ای با عنوان «دورنمای نقد ادبی» به پیدایش نقد و اقسام آن می‌پردازد و می‌نویسد: «از روزی که بشر نسبت به آثار قریحه خود بنای اظهار نظر گذاشت و در ادبیات صحبت چون و چرا به میان آمد، از آن روز فن تازه‌ای در ادب پیدا شد به نام نقد ادبی یا سخن‌شناسی؛ به عبارت واضح‌تر قضاوت در ادبیات. این قضاوت در آغاز کار عبارت بود از ترجیحاتی مبهم و نامنظم. کم‌کم روشن و منظم شد و اصول و مبادی کلی پیدا کرد؛ تا آنکه به صورت فنی خاص تدوین یافت» (صفا، ۱۳۲۲: ۵۹۸).

به هر حال، ما با جست‌وجو در همه ادوار مجله سخن به این نتیجه رسیدیم که نقدهای این مجله سه رویکرد کلی دارند که در ادامه توضیح داده می‌شود.

۱-۴ نقد کلاسیک

نقد ادبی سنتی در ایران با نقد ادبی جدید، بسیار متفاوت است. نقد ادبی در ادبیات کلاسیک ایران نوعی نقد ذوقی است و کمتر تحلیلی و ارزیابانه است (چترایی، ۱۳۸۰: ۲۰).

در سال‌های ۱۳۲۲-۱۳۳۸ نقد ادبی به تدریج در مطبوعات راه پیدا کرد؛ اما طی این سال‌ها از منتقدان حرفه‌ای که نقد را بر مبنای اصول پایه‌بندی کنند، خبری نیست. شمس لنگرودی در این باره می‌نویسد: «از سال‌های ۲۷-۲۸ است که نقدنویسی بر انواع آثار ادبی شیوع می‌یابد؛ اگرچه قریب به اتفاق این یادداشت‌ها از ارزش علمی برخوردار نیستند؛ ولی مطالعه آنها در تاریخ شعر نو بسیار مفید و ضروری است» (لنگرودی، ۱۳۷۰، ج ۱: ۴).

منتقدان سخن حداقل در ده دوره اول مجله سخن پیرو نقد سنتی بوده‌اند و بیشتر در قلمرو اصول و مسلمات ادبی و براساس تحقیق تاریخی کار کرده‌اند. این نقدها بیشتر لغوی - فنی است.

برای نمونه در شماره اول دوره دوم، خانلری با بیانی نقادانه به دفاع از زبان فارسی پرداخته است و به کسانی می‌تازد که زبان فارسی را دارای عیب و نقص می‌دانند؛ او می‌نویسد: «آوازه عیب و نقص فارسی از آن روز برخاست که گروهی از جهل و تعصب وجود لغات عربی اصل را در این زبان ناپسند شمردند و خواستند فارسی را پاک و خالص کنند... کدام زبان خالص است؟» خانلری گناه این ولنگاری را به گردن فرهنگستان انداخته است و در پایان از خوانندگان سخن خواسته است که چاره‌ای بیندیشند و زبان فارسی را از این حال و روز نجات دهند (خانلری، ۱۳۲۳: ۵).

همچنین در سال دوم شماره هشتم مجله، خانلری درباره نقد و اصول آن و اینکه سنجش و آزمایش، لازمه ترقی و پیشرفت هر فنی است، سخن گفته است و سپس به اوضاع نقد در ایران پرداخته است (همان: ۱۵۶).

نقد نثر که در گذشته تنها با معیارهای مبهم و کلی «فصاحت و بلاغت» ارزیابی می‌شد، در مجله سخن با پیشنهادی سودمند برای ساده‌نویسی و درست‌نویسی آغاز شد. از دیگر اقدامات مجله می‌توان به طرح و تشویق انواع جدید نمایشنامه، داستان کوتاه و رمان و طنز در ادبیات ایران و نشر و نقد آثار نویسندگان آن اشاره کرد (پارسی‌نژاد، ۱۳۸۷: ۹۶).

۴-۱-۱ معرفی ناقدان کلاسیک

۴-۱-۱-۱ زرین کوب

زرین کوب ضمن نقدهای خود که در دو زمینه کلاسیک و کتاب‌های ترجمه‌شده اروپایی بود، بسیار دقیق، منصف و نکته‌بین است. از بهترین نقدهای او *فاوست* است. فاوست شاهکار گوته، شاعر و فیلسوف بزرگ آلمان و ترجمه حسین کسمایی است. زرین کوب در دوره ششم مجله می‌نویسد: «ترجمه کتاب ساده و روان است و پاره‌ای مسامحات فنی و انشایی هم که دارد قابل اغماض به نظر می‌آید» (زرین کوب، ۱۳۳۲: ۸۷). در همین دوره ششم، نقدی درباره کتاب *راز آفرینش* نوشته ا. کرسی موریس و ترجمه محمد سعیدی می‌نویسد. در ابتدا به معرفی کامل کتاب می‌پردازد و بعد نقدی درباره ترجمه و مطالب کتاب می‌نویسد: «کتاب پر از مطالب جالب و دانستنی است و ترجمه آقای محمد سعیدی نیز ساده و روان و شیرین است» (همان: ۵۵۸). *سوانح مولوی نوشته شبلی نعمانی* و ترجمه سید محمدتقی فخر داعی گیلانی است؛ زرین کوب بخش‌های مختلف کتاب را ذکر کرده و معایب و محاسن آن را آورده است: «ترجمه کتاب ساده و شیرین و روان است، با این همه گاه در انتخاب لغات و تعبیرات و در ترکیب عبارات آثار مسامحه آشکار است...» (همان: ۷۵۰). درباره *باباگوریوی* بالزاک، زرین کوب ترجمه به‌آذین را بهترین ترجمه از این کتاب می‌داند و معتقد است ذوق و سلیقه‌ای که به‌آذین در ترجمه به کار برده، او را در ردیف مترجمان زبردست معاصر قرار داده است (همان: ۸۴۸).

به‌سوی *باختر*، شاهکار نویسنده معروف امریکایی ا. ب. کتری ترجمه حسینعلی پسیان که تلخیصی از کتاب اصلی است. زرین کوب قدرت و مهارت نویسنده را در این می‌داند که تقریباً از هیچ، چیزی ساخته است؛ در واقع آن نومیدی و بدبینی ادبیات سیاه که در اثر اشتاین بک همه‌جا مشهود است، اینجا به امید و نشاط و خوش‌بینی بدل شده است (همان، ۱۳۶۳: ۱۸۰).

افزون‌بر اینها زرین کوب، در دوره هشتم طی دو شماره نهم و دهم، نقدی بر کتاب *دیوان اشعار* ملک‌الشعراى بهار نوشته و به ارزش این مجموعه پرداخته است. او به مطالعه اشعاری پرداخته است که در قالب‌های مختلف غزل، مثنوی، قصیده و... ضمن این دیوان وجود دارد (همان، ۱۳۶۴: ۸۴۰). در پایان دوره هشتم هم اثری از بالزاک به نام *زنبق دره* را معرفی می‌کند؛ وی توصیفات بالزاک درباره شخصیت‌های داستان را بررسی کرده و معتقد است نکته‌سنجی‌ها شاعرانه و دقیق و لطیف، اما طولانی و ملال‌انگیز است و خواننده را ملول و بی‌حوصله می‌کند. ترجمه اثر به‌آذین بوده است. زرین کوب درباره ترجمه به‌آذین می‌نویسد: «ترجمه روی هم‌رفته، روان و شیواست؛ اما اندک‌اندک پرشور و متین و محکم می‌شود و در بعضی موارد خواننده می‌تواند فراموش کند که آنچه می‌خواند ترجمه است، نه اصل کتاب» (همان: ۱۰۲۳).

همچنین مقاله‌ای با عنوان «شیوه نقد و تصحیح متون» از زرین کوب در دوره نهم چاپ شده است که با زبان طنز، تفاوت بین شیوه نقد و تصحیح محققان فرنگی و شیوه نقد و تصحیح محققان ایرانی را بیان کرده است؛ چنانکه می‌نویسد: «عیب عمده محققان فرنگی این است که کار به قاعده می‌کنند و در هر کاری آدابی و ترتیبی می‌جویند؛ به خلاف فضایی ما که گردن به هیچ قاعده و قانونی نمی‌گذارند و در هر جا هر چه دلشان می‌خواهد می‌گویند» (همان، ۱۳۶۴: ۱۰۵).

عبدالحسین زرین کوب ضمن یکی از مقالات مجله سخن درباره اصول نقد و نقادی صحیح سخن می‌گوید و از قول شاعر جوانی می‌نویسد: «منتقدان ما چنان شده‌اند که انتقاد نمی‌کنند، دشنام می‌دهند» و می‌افزاید: «منتقد باید در برابر اثر نویسنده یا شاعر معاصر وجود خویشتن را از رشک و کینه یا مهر و دوستی یک‌سره خالی کرده باشد، تا بتواند داوری درستی که بتوان نام نقد بر آن گذاشت درباره آن اثر بکند» (همان، ۱۳۳۹: ۲۵۴).

۲-۱-۴ ایرج افشار

نقدهای ایرج افشار نیز که بیشتر در زمینه تاریخی و ادبیات کلاسیک است، نوعی نقد لغوی - فنی است. معرفی و نقد کتاب *هگمتانه* تألیف محمد تقوی مصطفوی در دوره چهارم شماره دهم، اولین نقد افشار در مجله است. در قسمتی از نقد این کتاب می‌خوانیم: «افسوس که نویسنده در نوشتن جغرافیای تاریخی همدان، به کتاب‌های جغرافیایی قدیم تألیف نویسندگان ایرانی و عرب و سفرنامه‌های مختلف رجوع نکرده است». همچنین نظر تاریخ‌شناسان دیگر را با عقاید نویسنده کتاب بررسی کرده است (افشار، ۱۳۶۳: ۸۳۲).

در دوره پنجم و در قسمت کتاب‌های تازه، به معرفی و نقد کتاب *فرهنگ آموزگار* تألیف حبیب‌الله آموزگار پرداخته است و چهارده نکته را درباره روش فراهم‌آوردن فرهنگ آموزگار بیان کرده و هم‌زمان معایب و محاسن آن را گفته است: «نکته مهم دیگری که باید در نوشتن لغت مورد توجه باشد صحت املا و شیوه خط است؛ زیرا مراجعین آنچه را که در فرهنگ ضبط است، می‌آموزند و آن را سرمشق قرار می‌دهند» (همان، ۱۳۳۲: ۲۴۲). از دیگر نقدهای کتاب افشار در دوره پنجم بر کتاب *رساله فلکیه در علم سیاحت* تألیف عبدالله بن محمد بن کیا المازندرانی است که معتقد است از کتاب‌های بسیار جالب توجه از متون زبان فارسی است (همان: ۸۰۵).

در دوره هفتم و باز در قسمت کتاب‌های تازه به معرفی و نقد مختصری از کتاب *تفصیل الآیات القرآن الحکیم* به اهتمام کیکاوس ملک منصور پرداخته است. افشار داشتن این کتاب را برای همه کس و به‌ویژه برای اهل تحقیق و ادب، قطعاً لازم می‌داند (همان، ۱۳۳۵: ۱۰۸).

در قسمت جهان هنر و دانش، افشار در دوره هفتم، به معرفی جرج سارتن و الری لاربو از بزرگ‌ترین نویسندگان معاصر فرانسوی (همان: ۱۹۶) و نقد کتاب *زناده بیدار*، اثر ابن طفیل و ترجمه بدیع‌الزمان فروزانفر می‌پردازد؛ افشار معتقد است هر مترجمی در این کتاب باید به نثر فارسی یکدست و روان و محکم و متین و خوش‌آهنگ و درست آن توجه کند که در نثر معاصر کمتر نظیر دارد (همان، ۱۳۶۴: ۳۱۹).

یکی از متون عرفانی که به گفته افشار آرزوی چاپ آن را داشته است کتاب *سیرت لشیخ الکبیر ابو عبدالله ابن الخفیف الشیرازی*، تصحیح ا. شمیل طاری است که به معرفی و نقد آن می‌پردازد (همان: ۴۲۶).

از دیگر نقد و معرفی‌هایی که افشار در قسمت کتاب‌های تازه انجام داده است، می‌توان به این آثار اشاره کرد: کتاب *مناجات خواجه عبدالله انصاری* (در دوره ششم، صفحه ۳۶۸)؛ *جهانگردی مارکوپولو* نوشته ویکتور ترجمه م. عباسی (در دوره ششم، صفحه ۸۵۰)؛ *مکالمات اثر کنفسیوس* و ترجمه حسین کاظم‌زاده (صفحه ۹۴۸)؛ *مجموعه اشعار دهخدا* به‌اهتمام دکتر محمد معین (صفحه ۱۰۴۲)؛ *مجموعه در ترجمه احوال شاه نعمه‌الله ولی کرمانی* به تصحیح ژان اوبن (در دوره هفتم، شماره نهم ص ۹۲۸)؛ *بابک خرم دین و دلاور آذربایجان* به قلم سعید نفیسی (ص ۸۴)؛ *ویرانه‌های شوش*، نگارش حبیب‌الله صمدی (صفحه ۱۷۷)؛ *افسانه‌های ایران و روم* از کریس هـ کوپفر، ترجمه نورالله ایرانپرست (صفحه ۲۶۱).

۳-۱-۴ عباس زریاب خوبی

کتاب *مثنوی تحفه‌العراقین* خاقانی به تصحیح یحیی قریب است. خوبی معتقد است نخستین بار است که این اثر به شیوه آبرومندی تصحیح شده و به چاپ رسیده است (خوبی، ۱۳۶۳: ۳۶۹).

۴-۲ نقد پیشامدرن

منظور از نقد پیشامدرن نقدی است که هرچند هنوز از نقد کلاسیک جدا نیست، نیم‌نگاهی به نقد مدرن دارد و موضوعاتی مانند صحت و سلامت سخن، تجربه انسانی، یکپارچگی و انسجام و روانی کلام را در بر می‌گیرد.

مجله سخن که نخستین بار، ایرانیان را با روان‌شناسی تحلیلی در ادبیات آشنا کرد، ضمن دومین سال آغاز انتشارش به همین موضوع می‌پردازد و می‌نویسد: «سابقاً وقتی یک اثر ادبی مورد انتقاد قرار می‌گرفت، چنانکه هنوز هم در ایران معمول است، فقط به مسائل ادبی فنی و طرز به کار بردن کلمات توجه می‌شد و یک اثر ادبی را با آثار قدما مقایسه و درباره آن داوری می‌کردند؛ ولی امروز نه تنها از لحاظ قواعد ادب یک نوشته را مورد انتقاد قرار می‌دهند، بلکه زندگانی نویسنده و رابطه او با سایر مردم و افکار مختلف او را مد نظر قرار می‌دهند و در انتقاد کار او به کار می‌برند. نقاد با به کار بردن اصول علمی به تصاویر خیالی و نهانی نویسنده در آثار او پی می‌برد» (فریار، ۱۳۲۳: ۱۸۴).

عبدالله فریار امیدوار است پسیکانالیز درباره آثار ادبی فارسی نیز استفاده شود و در تحقیق و تتبع در حال گویندگان و شاعران فارسی تنها به جمع‌آوری مطالب تذکره‌ها بسنده نشود. فریار درباره نقد روان‌شناختی معتقد است: «به ما کمک می‌کند بدانیم در هنگام سرودن، شاعر چه حالت روحی داشته و این ما را به فهم اثر کمک می‌کند؛ اگرچه بعضی معتقدند ما به آن کار نداریم و فقط به تأثیر و لذت خودمان از اثر توجه می‌کنیم» (غلامحسین زاده، ۱۳۸۰: ۲۷۶).

ناگفته نماند مباحث مربوط به نقد ادبی در این دوره بیشتر از سخنان و مباحث منتقدان و نویسندگان خارجی متأثر است. صراحت بیان، توجه به مسئولیت شاعر و نویسنده در برابر جامعه، بحث درباره شرطها و ویژگی‌های منتقد و فواید نقد، از ویژگی‌های نقد این دوره است. منتقدان این دوره بیشتر نویسندگان سیاسی یا دانشگاهیان آشنا به مکاتب غربی هستند (همان: ۲۷۱).

۴-۲-۱ معرفی ناقدان پیشامدرن

در دوره اول، قسمتی با عنوان قانون منع شاعری آورده و بیان می‌شود که در اوایل قرن نوزدهم، گروهی از نویسندگان فرانسه از شیوه ادبی معمول در نیم قرن قبل از آن - که به «رمانیسم» معروف بود - روگردان شدند؛ آنان مبالغه در بیان احساسات عادی را که رسم پیروان آن شیوه بود، ناپسند شمردند و سبک تازه‌ای در ادبیات طرح کردند که «رئالیسم»، یعنی «پیروی واقع» خوانده می‌شود. این گروه بر نمایندگان معروف شیوه رمانتیسم مانند هوگو و موسه و لامارتین و توفیل گوتیه طعنه‌ها زدند و بر هر یک نامی تمسخرآمیز نهادند و چون پیشینیان بیشتر شاعر بودند و به شعر اهمیت می‌گذاشتند، متجددان به ضد شعر و شاعری قیام کردند (سخن، دوره اول: ۲۱۷).

۴-۲-۱-۱ خانلری

خانلری که خود شاعری نوآور است، در تجدد شعر معاصر و اوزان جدید شعر فارسی نظریاتی نوآیین داشته است. او در مجله سخن به جریان شعر جدید فارسی توجه کرده است و به بررسی دفترهایی از شاعرانی می‌پردازد که آثارشان را درخور نقد و نظر می‌داند.

خانلری پس از ۱۳۲۰ بزرگ‌ترین منتقدی است که حدفاصل بین سنت‌گرایان و نوجویان است. خانلری نخستین نقاد و تفسیرکننده شعر نوتغزلی و غنایی است. در مجله سخن، خانلری در خط نقد شعر است. در واقع مجله پایگاه شاعران نوپرداز می‌شود؛ خاصه کسانی که به شیوه خانلری یا شیوه جدیدی که می‌توان آن را شعر نو تغزلی یا غنایی خواند، گرایش و اعتقاد دارند و تأثیری که مجله در این باب دارد، انکارناپذیر است (زرین‌کوب، ۱۳۵۸: ۸۳).

به باور خانلری، در نقد ادبی به روش نو کار مهمی در ایران انجام نگرفته است. خانلری از نخستین کسانی است که به نقد ادبی در معنی علمی و اروپایی آن در ایران معنی بخشید. بسیاری از مباحث جدید در نقد شعر را از قبیل زبان شعر، ساختمان شعر و موسیقی شعر را اول بار او در زبان فارسی مطرح کرد. او خود در نقد شعر معاصران مقاله‌هایی پرداخت؛ حتی مقاله‌ای که در سال ۱۳۴۵ در شش بخش در اصول نقد ادبی نوشت از سودمندترین نوشته‌ها در باب اصول نظری نقد ادبی به زبان فارسی است. سلسله مقاله‌های خانلری درباره شعر و هنر در نخستین دوره‌های ماهنامه سخن، جدی‌ترین آثار در نقد ادبی به روش علمی و امروزی است (پارسی‌نژاد، ۱۳۸۷: ۱۰۳).

در دوره دهم، مقاله‌ای با عنوان «چند نکته درباره انتقاد بر تصحیح دیوان حافظ» آمده که این مقاله را خانلری در پاسخ به سید محمد فرزاد نوشته است؛ فرزاد ردی بر مقاله خانلری نوشت و در مجله راهنمای کتاب چاپ کرد و خانلری در پاسخ به آن انتقاد، مطالبی را ذکر کرده است (خانلری، ۱۳۶۴: ۱۲۵۸).

شفیعی کدکنی درباره خانلری می‌گوید: «دشمنان اسلوب نقادی خانلری تنها کسانی نبوده‌اند که او شعر و نثرشان را بدین محک سنجیده بود، هستند و بسیارند کسانی که چون شعر و داستان به سخن فرستادند و شعر و داستان‌هایشان چاپ نشد، دشمن او شدند و او بیشترین ضربه را همیشه از این گروه خواهد خورد» (رستگار فسایی، ۱۳۷۹: ۹۸).

نقد خانلری، بی‌طرفانه و بیان بی‌پرده عیب و هنر آثار است که ما این را در بررسی کوتاه از آثار صادق هدایت به قلم خانلری می‌بینیم.

۴-۲-۱- محمدعلی جمالزاده

در فروردین ۱۳۳۵، اسلامی ندوشن کتاب تلخ و شیرین جمالزاده را که به تازگی چاپ شده بود، در مجله سخن، با رعایت اصول نقد، نقد کرد که جزو نقد پیشامدرن به شمار می‌رود. نقد درست و بی‌غرضانه است؛ به نوشته پرداخته شده است؛ نه به نویسنده و به کیفیت نوشته اهمیت داده و محاسن و معایب آن را بی‌طرفانه معرفی کرده است. هوشیار نیز در همان مجله سخن شرح جامعی در باب ترجمه ویلهلم تل داشته که ترجمه آن بر عهده جمالزاده بوده است.

اگرچه نقد روانکاو و سمبولیستی... نقد مدرن به شمار می‌آید، هنوز نویسندگان تسلط کافی به این نقدهای مدرن ندارند و کارشان با نقد کهن و ذوقی سنتی آمیخته است.

در دوره پنجم، مقاله‌ای از «محمدعلی جمالزاده» درباره «جیمز جویس» در دو شماره متوالی - شماره اول و دوم - با عنوان «یک نویسنده عجیب و دو کتاب غریب» می‌آید. جمالزاده در این مقاله به معرفی کامل «جویس» و سبک نویسندگی و اسلوب و انشای او می‌پردازد و دو کتاب *اولیس* و *فینی‌گنس ویک* را بررسی می‌کند (جمالزاده، ۱۳۳۲: ۲۵ و ۹۹). جمالزاده صفت بارز انشای جویس را تسلطی می‌داند که در الفاظ و کلمات دارد و در انتخاب کلمات بسیار می‌کوشد.

جمالزاده درباره ترجمه حسینعلی سلطانزاده پسیان نقدی نوشته و در آن، شرایط ترجمه را ذکر کرده است که اولین آن دانستن کامل دو زبان است و دوم، داشتن ذوق و بعد مطلع بودن به مباحث و موضوع‌هایی که در آن کتاب آمده است؛ اگر مترجم هریک از این شروط سه‌گانه را نداشته باشد، ترجمه‌اش خوب از آب در نمی‌آید...؛ بر مترجم است که تا حد معقولی به مطالب، صبغه خودمانی بدهد و راه تدبیری پیدا کند که بدون خیانت در امر ترجمه مطالب را خواننده بتواند به‌آسانی بفهمد. جمالزاده بعد از اینکه شروط ترجمه را کامل بیان کرد، به ترجمه داستان *آتش زیر خاکستر* می‌پردازد (همان، ۱۳۶۳: ۴۱۵).

دو کتاب مفید و گرانبها درباره ایران، یکی موسوم به *ارباب و رعیت در ایران* به قلم میس لمبتون و دیگری *آب‌های ایران* نوشته ابدالیان است که به زبان فرانسه در فرانسه به چاپ رسیده و جمالزاده به معرفی و نقد آنها پرداخته است (همان، ۶۴۳).

۳-۱-۲-۴ فتح‌الله مجتبایی

از نقدهای بسیار خوب فتح‌الله مجتبایی که بیشتر به اشکالات ترجمه کتاب‌ها پرداخته، زیباترین اشعار با یرون، ترجمه شجاع‌الدین شفاست؛ مجتبایی معتقد است ذکر نام چند کتاب و شرح چند واقعه برای شناساندن یک شاعر در مقدمه کافی نیست و بسیار کوتاه و ناقص است. او ترجمه را یکنواخت و یکسان دانسته که عیب بزرگی برای یک مترجم است (مجتبایی، ۱۳۶۳: ۵۶). آوای وحش از جک لندن و ترجمه پرویز داریوش اثر دیگری است که مجتبایی در عین اینکه نقاط قوت ترجمه را بیان می‌کند، نواقص و اشتباهات مترجم را به صورت مجزا برشمرده است و عمده آن را در این می‌داند که نزدیکی بیش از حد ترجمه به اصل، گاهی ترتیب صحیح و سلاست جمله‌های فارسی را از میان برده است (همان: ۷۵۲).

افسانه‌های راز و خیال مجموعه چند داستان از ادگار آلن پو با ترجمه شجاع‌الدین شفاست. مجتبایی نقص بزرگ این ترجمه را نداشتن مقدمه می‌داند؛ زیرا پو برای خواننده ایرانی به معرفی احتیاج دارد (همان: ۱۰۴۲).

در دوره دوازدهم، مصطفی رحیمی به نقد مترجم کتاب طاعون آلبر کامو می‌پردازد که علی‌صدوقی آن را ترجمه کرده است. نقد او پیشامدرن است. رحیمی می‌نویسد: «رمان طاعون جز در هیئت ترجمه فارسی‌اش از غنی‌ترین آثار آلبر کامو متفکر فرانسوی و مهم‌ترین رمان اوست... ولی آنچه به نام طاعون به فارسی درآمده چیز دیگری است. میکروب طاعون حتی به خود کتاب هم سرایت کرده و آن را از صورت و کیفیت اصلی خارج کرده. مترجم تقریباً نصف مطالب کتاب را زائد دانسته و از ترجمه کردن آن چشم پوشیده است» (رحیمی، ۱۳۴۱: ۱۳۹۰).

۳-۴ نقد مدرن

در نقد مدرن، به جنبه‌های فرم و نمادهای پیچیده و ابهام‌های چندلایه پرداخته می‌شود.

۱-۳-۴ معرفی ناقدان مدرن مجله

برخی از نویسندگان (منتقدان) مانند نجف دریابندری و به‌ویژه هدایت و نیما و نیز دیگران، عمق نقد ادبی مدرن را در زمان خود دریافته بودند؛ البته گاهی به نقدهایشان در مجله سخن به دلیل سلیقه‌های شخصی یا تیرگی روابط خانلری با آنان، مثلاً با نیما، کم‌مهری شده است. در مجله سخن فقط اشاراتی به نیما و نامه‌هایش شده است. در این قسمت به معرفی آنها می‌پردازیم.

۱-۱-۳-۴ نجف دریابندری

نجف دریابندری در شماره چهارم به معرفی اسکار وایلد و آثارش می‌پردازد و معتقد است در این شصت سالی که از مرگ اسکار وایلد می‌گذرد درباره کمتر نویسنده‌ای به قدر او شرح حال و بحث و انتقاد نوشته شده است (دریابندری، ۱۳۳۹: ۳۹۳). دریابندری درباره وایلد می‌گوید: او هرگز نخواسته است در آثارش فکر یا نظریه خاصی را بیان کند. هدف او فقط تا این حد بوده است که با افکار و نظریات و الفاظ و معانی، نمایش و شعبده‌بازی شگفت‌انگیزی راه بیندازد (همان: ۴۰۲).

کتاب‌های جدید در مجله سخن نقد می‌شدند و عنوان این بخش کتاب‌های تازه بود. این نقدها به خوانندگان فرصت می‌داد تا کتاب‌های تازه و نویسندگان آنها را بهتر بشناسند؛ نیز چون سخن، مجله معتبری بود و منتقدان کتاب‌ها هم افراد مطرح و برجسته‌ای بودند، گاه بعضی کتاب‌ها که منتقدان آنها را مثبت و ارزنده به شمار می‌آوردند، عموم خوانندگان از آنها استقبال می‌کردند. سیدحسینی در این باره می‌گوید: «وقتی نجف دریابندری، کتاب شوهر آهوخانم را در سخن نقد کرد، این کتاب مورد توجه قرار گرفت. درواقع شوهر آهوخانم با این نقد به شهرت رسید و قبل از آن تا این حد طرفدار نداشت». نقد دریابندری به کتاب افغانی، نقدی مدرن نیست؛ زیرا او به نظریه خاص فیمینیستی اشاره نمی‌کند و تنها از مردسالاری در برابر زنان یاد می‌کند (همان، ۱۳۴۱: ۹۷۱).

نقد مدرن نجف دریابندری درباره شعر بیژن جلالی به مسئله فرم اختصاص داده شده است. دریابندری می‌نویسد: «روزها یک بار دیگر این مسئله را پیش می‌کشد که آیا ذات شعر، یعنی آنچه شعر با آن شعر می‌شود و بی آن شعر نیست، همان چیزی است که در اصطلاح جدید به شکل تعبیر می‌شود، یا چیز دیگری است که می‌تواند از این شکل مستقل و مستغنی باشد؟» (همان، ۱۳۴۲: ۱۲۱).

۴-۳-۲ سیروس ذکاء

سیروس ذکاء از جمله منتقدان نقد مدرن در مجله سخن است. نقدهای ذکاء به‌ویژه بر شعر نو فارسی و آثار برجسته جهانی تأمل‌برانگیز است. او در نقدهای مفصل خود به مبانی فکری، سبک و شیوه نویسنده نیز دقت کرده است. همه نقدهای او دقیق و سنجیده هستند. در معرفی کتاب *زن سی‌ساله*، اثر بالزاک و ترجمه ادوارد ژوزف، ذکاء ابتدا درباره هنر بالزاک مطلبی از آناتول فرانس می‌آورد و بعد می‌نویسد: «از خصایص این مرد بزرگ آن است که هرگز در تیرگی خیالات واهی و شاعرانه نمی‌افتد؛ بلکه مورخ موشکاف اجتماع عصر خویش باقی می‌ماند... زن سی‌ساله جزء رمان‌هایی است که صحنه‌هایی از زندگانی فردی را تشکیل می‌دهند. این رمان از کوتاه‌ترین، ولی نه از بهترین رمان‌های بالزاک است» (ذکاء، ۱۳۶۴: ۱۰۲۵). در ادامه به معرفی کتاب شاهزاده خانم بابل و ۵ داستان دیگر از ولتر می‌پردازد که ترجمه خوب ناصح ناطق و مقدمه‌ای که بر داستان‌ها افزوده از نظر ذکاء در فهم و ادراک لطف آنها کمک شایانی می‌کند (همان: ۱۰۲۶).

۴-۳-۳ بهرام مقدادی

بهرام مقدادی در دوره بیست‌وششم مجله به بررسی یک قصه ذهنی از کافکا یعنی *لانه* پرداخته است و پیام کافکا و عقیده‌اش را درباره فن نویسندگی در زمان خود بیان می‌کند و می‌گوید: «منبع الهام و تجربه، ذهن خود هنرمند است، نه جهان خارجی. در هنر معاصر از جمله در هنر نویسندگی نیازی به مشاهدات هنرمند در جهان خارجی نیست تا با بررسی عینی برای آفرینش هنری خود مواد لازم را گردآوری کند» (مقدادی، ۱۳۵۶: ۳۳).

۴-۳-۴ علیرضا حیدری

دکتر *ژیواگو* نام کتاب پاسترناک نویسنده روسی است که در روسیه اجازه انتشار نیافت و پاسترناک آن را در ایتالیا منتشر کرد و پس از چند ساعت همه نسخه‌های آن به فروش رفت. علیرضا حیدری در دوره نهم، نقد و تحلیلی بر این کتاب نوشته و زمینه اصلی تفکرات نویسنده را بیان کرده است: «پاره‌ای از تخیلات شاعرانه او به سبک امپرسیونیسم است، بدین معنی که او کوشش می‌کند اثر هرچیز را در انسان محسوس سازد» (حیدری، ۱۳۶۴: ۶۹۱).

کتاب‌های تازه که نقد می‌شوند یا مدرن هستند یا پیشامدرن. در دوره دوازدهم سخن، درباره کتاب *نون و القلم* آل‌احمد گویا قرار بوده است یکی از دوستان علیرضا حیدری نقدی بر آن بنویسد و در مجله چاپ شود؛ اما پس از اینکه نوشته‌اش را تمام می‌کند، پشیمان می‌شود و از چاپ کردن آن سر باز می‌زند و می‌گوید: «آل‌احمد نویسنده بدقلقی است، نه می‌شود خویش را گفت و نه بدش را... حال کسی بخواهد هم بدش را بگوید و هم خویش را چگونه خواهد بود؟». در نتیجه علیرضا حیدری نقد این مجموعه را برعهده می‌گیرد و به تحلیل کتاب و نثر آل‌احمد در این نوشته می‌پردازد (همان، ۱۳۴۱: ۱۳۸۶).

۵- معرفی ناقدان مدرن اروپایی در سخن

۵-۱ سلما - فری برگ

کافکا و جهان وهم/نگیز و رؤیایی / او از سلما - فری برگ، ترجمه ایرج پزشک‌نیاست که به تأثیر توهم و رؤیا و استفاده از استعاره در هنگام نوشتن داستان‌ها پرداخته و معتقد است کافکا رؤیاهای خود را پایه و اساس کارهایش قرار داده است و در واقع نوشته‌های کافکا بیشتر محصول شب‌هایی است که می‌خواست به خواب نرود و برای گریز از بی‌خوابی به نوشتن پناه می‌برد؛ او با آوردن نمونه‌هایی از نوشته‌های کافکا آنها را تحلیل می‌کند (فری برگ، ۱۳۶۴: ۵۸۸).

۵-۲ آی. ا. ریچاردز

اصول انتقاد ادبی از آی. ا. ریچاردز، منتقد انگلیسی در دوره هشتم مجله آمده است. این کتاب نه تنها یکی از بزرگ‌ترین آثار است که تاکنون در زمینه فن انتقاد هنری نوشته شده است، بلکه یکی از کتاب‌های انگشت‌شماری است

که در شیوه تفکر چند نسل مؤثر بوده است. روش ریچاردز متکی به اصول روان‌شناسی است. وی معتقد است در کار نقد و انتقاد به ارزش استتیک نمی‌توان قناعت کرد و کار منتقد این نیست که فقط به خود اثر هنری پردازد و به نتایج آن کار نداشته باشد. سیروس پرهام ترجمه این کتاب را برعهده داشته و بعد از معرفی کتاب *اصول انتقاد*، فصلی از آن را برای نمونه نسبتاً جامعی از روش انتقادی ریچاردز آورده است (ریچاردز، ۱۳۶۴: ۶۸۴).

۳-۵ گابریل مارسل

گابریل مارسل منتقد معروف و معاصر فرانسوی در مقاله «شرایط نوآوری در هنر» نظر هایدگر فیلسوف بزرگ آلمانی و ماکس پیکار را درباره جست‌وجو و نبودن بیان می‌کند. این سلسله مقالات در دوره نهم، شماره سوم چاپ شده است و در دو شماره بعدی مجله - دوره چهارم و پنجم - نیز چاپ می‌شود و از نظریه‌پردازان و فیلسوفان بزرگ نام می‌برد. از تحلیل تاریخی ژاکوب برکهارت تا وان گوگ و نظریه چارلز مورگان درباره تخیل آفریننده نیز یاد می‌کند. برکهارت می‌گوید هنر آیین‌شناس کنونی هنوز به اصولی متکی است که نشانه هنر مقدس قدیم است و سپس نظرش را درباره مقالاتی ذکر می‌کند که مورگان درباره تخیل آفریننده اختصاص داده است. او نتیجه می‌گیرد وظیفه هنرمند تسهیل تجدید آفرینش جاودانی انسان است (سیدحسینی، ۱۳۶۴: ۲۱۲-۴۸۷).

۴-۵ آلبر کامو

در دوره دهم، نظر آلبر کامو درباره کتاب *خانه مردم* از لویی گی‌یو آورده شده و به نقد و تحلیل این کتاب پرداخته شده است: «من هرگاه که آن را خوانده‌ام دلم فشرده شده است. مطالعه این کتاب برای من پیوسته همراه خاطره‌هاست. این کتاب پیوسته از حقیقتی با من حرف می‌زند که یقین دارم به‌زعم استادان فلسفه و تاکتیک نیرومندتر از امپراطوری‌ها و زورورزی‌هاست و آن حقیقت، حقیقت انسانی است که یکه و تنها در چنگال فقر عریان و برهنه‌ای چون مرگ دست و پا می‌زند... این کتاب از آن کتاب‌هاست که در خاطره انسان بی‌آنکه از میان برود تغییر شکل می‌یابد و دور از مؤلف خود که چندان از این چیزها خبر ندارد، به دل‌ها نیرو می‌بخشد» (کامو، ۱۳۳۸: ۴۸۰).

۵-۵ شولم علیخیم

برای اولین بار در دوره دهم در مجله در بخش جهان دانش و هنر، نامی از «شولم علیخیم» نویسنده بزرگ یهود آورده می‌شود. در دوره یازدهم علاوه بر معرفی کامل نویسنده به نقد آثار او نیز پرداخته می‌شود و به ایرانیان معرفی می‌شود. علیرضا حیدری درباره نوع نویسندگی شولم علیخیم می‌نویسد: «در نویسندگی شیوه‌ای بس ساده دارد و یا بهتر بگویم درست به زبان مردم عادی می‌نویسد و از پیرایه‌ها و آرایش‌های بیان سخت‌گیران است. رئالیستی واقعی و دقیق است که همیشه بی‌آنکه از جنبه واقع‌بینی کارش کاسته شود، روح طنزآمیز نوشته‌هایش از لابه‌لای کلمات ساده و بی‌پیرایه‌ای که به کار می‌بندد به چشم می‌خورد» (حیدری، ۱۳۳۹: ۲۶۷).

در دوره یازدهم به معرفی اسکار وایلد، ویلیام تاکری، ریچارد رایت، کودرلو دولاکاو و ویرجینیا وولف پرداخته می‌شود و ضمن معرفی هریک از این شاعران و نویسندگان، آثارشان نیز تحلیل می‌شود و به معرفی نوع سبک نویسندگی آن‌ها با ذکر نمونه‌هایی از آثارشان می‌پردازد. در قسمت‌های بعد، نوع سبک نویسندگی هر نویسنده در ذیل اسمش ذکر شده است.

۶-۵ ویلیام تاکری

ویلیام تاکری طنزنویس بزرگ انگلیسی است که در دوره یازدهم مجله به فارسی‌زبانان معرفی می‌شود. هوشنگ پیرنظر، معرف این نویسنده، معتقد است که هنوز آثار پراج تاکری به فارسی درنیامده است و خوانندگان فارسی‌زبان این طنزنویس بزرگ را آنچنان که باید، نمی‌شناسند. در طنز و هجای تاکری کینه‌توزی و بدجنسی نیست و شارلوت برونته در نقد کتاب *یاوه بازار* تاکری می‌گوید: «این داستان نه تنها بی‌قهرمان و از نظر فن داستان‌نویسی، بدون طرح و نقشه است، بلکه انعکاس زندگی خود ما یعنی انسان‌هاست که نه طرح و نه نقشه‌ای دارد و نه قهرمانی» (پیرنظر، ۱۳۶۴: ۷۸۵).

۷-۵. تی. اس. ایلیات

ایلیات (الیوت) شاعر و منتقد بزرگ انگلیسی، هم در شعر و هم در نقد ادبی شیوه‌ای خاص خود دارد که گروهی در جهان پیرو او هستند. در دوره دوازدهم، مقاله «نقد شعر» تی.اس. ایلیات آمده و چند جا به شاعران و منتقدانی اشاره شده است که خوانندگان سخن با آثار آنان آنچنان که باید، آشنا نیستند؛ اما آنچه گردانندگان مجله را به نشر این مقاله و دیگر نوشته‌های منتقدان ادبیات اروپایی وامی‌دارد، آشنا کردن خوانندگان با شیوه نقد و درک آثار ادبی است. «اساس نقد شعر برپایه انتخاب شعر خوب و رد شعر بد استوار است و دشوارترین نوع نقد عبارت از قدرت انتخاب شعر نو خوب و عکس‌العمل در برابر وضع جدید است. در نقد شعر، افراط یا تفریط می‌شود. از یک‌سو منتقد ممکن است آن‌قدر خود را معطوف به اشارات اخلاقی، اجتماعی و مذهبی یک شعر یا آثار یک شاعر کند که شعر به صورت متنی برای مباحثه و سخنرانی درآید. منتقدان قرن نوزدهم به استثنای لاندور که علاقه‌مند به مباحث اخلاقی بودند، چنین می‌کردند؛ یا ممکن است توجه منتقد کاملاً معطوف به خود شعر باشد و آنچه شاعر بیان می‌کند، در نظر نیاورد؛ در این صورت شعر مفهوم خود را از دست می‌دهد. در این مورد جانسون نمونه منتقدی کامل است. وی در حد خود یکی از بزرگ‌ترین منتقدان است؛ زیرا از گلیم خود پا فراتر نمی‌نهد. اگر این حدود را رعایت کنید، می‌توانید موقعیت خود را درک کنید» (ایلیات، ۱۳۴۰: ۶۷۳).

۸-۵. توین بی

«توین بی» منتقدی معروف و صاحب‌قلمی مشهور است و در هفته‌نامه آیزورله به نقد آثار ادبی می‌پردازد؛ در قسمت جهان دانش و هنر، عقاید او درباره نویسندگان معاصر و کتاب‌های جدید نقل شده است. در دوره سیزدهم برای اولین بار ترجمه ملخص یکی از مقالات مفصل او منتشر می‌شود (نظقی، ۱۳۴۱: ۴۴۶ و ۵۶۸).

۹-۵. ویکتور الکک

در دوره بیست‌وششم مجله، ویکتور الکک مقاله‌ای درباره طه حسین و نظریات ادبی او نوشته و رحیم نژادسلیم آن را ترجمه کرده است. الکک معتقد است طه حسین نظریات ادبی را مطرح کرده که در غرب درخور اطمینان است و آن را با بررسی‌های ادبی خود تطبیق داده و مهم‌ترین روشی که بدان فراخوانده است، اعتماد بر عقل در همه بررسی‌ها و پژوهش‌ها و کندوکاوهاست؛ حتی در حقایق تاریخی و میراث ادبی و آرای مربوط به نقد که در پیش عرب از امور مسلم به شمار رفته و عرب آنها را در بست پذیرفته و طوطی‌صفت تکرار کرده است؛ در نتیجه اندیشه‌اش در این باره نازا و ناشکوفاً مانده است (الکک، ۲۵۳۶: ۳۸).

۶- صادق هدایت از دید ناقدان

در مجله سخن نقد درباره آثار صادق هدایت فراوان است. در این قسمت ابتدا به بخشی از آنها اشاره می‌شود که ناقدان غرب بیان کرده‌اند و بعد نظر ناقدان ایرانی آورده می‌شود.

در دوره سوم مقاله‌ای از رژه لسکو فرانسوی با عنوان «صادق هدایت» چاپ شده است و در واقع نمونه‌ای از اسلوب بحث و تجزیه و انتقاد درباره رمان‌نویسی است. لسکو صادق هدایت را با نروال مقایسه کرده است. این نویسندگان هر دو به آب و خاک خود و به ترانه‌های عامیانه علاقه دارند و در آثار هر دو ذوق به امور مرموز و عجیب دیده می‌شود؛ او معتقد است بحث تقلید در میان نیست؛ زیرا هدایت فقط او را به نام می‌شناخت (بی‌نام، ۱۳۶۳: ۱۱۰). روزه لسکو بوف کور هدایت را به زبان فرانسه منتشر کرد و در محافل ادبی فرانسه بسیار به آن توجه شد. در دوره چهارم مجله مقاله‌ای با عنوان «تأثیر هدایت در اروپا» نوشته آندره روسو منتقد معروف ادبی آمده است که تفریط و انتقادی بر ترجمه بوف کور هدایت است. به عقیده روسو رمان بوف کور هدایت به تاریخ ادبیات قرن ما وجه امتیاز خاصی بخشیده است؛ مثل رمان دادخواست کافکا (قائمیان، ۱۳۶۳:

(۷۳۸). در شماره بعد ترجمه دو مقاله دیگر از رجال معروف فرانسه - فیلیپ سوپو و رنه لالو - درباره بوف کور هدایت آورده می‌شود. سوپو، بوف کور را شاهکار ادبیات تخیلی قرن بیستم دانسته است و وقتی بدبینی هدایت را با بودلر مقایسه می‌کند، بدبینی بودلر را ساختگی می‌داند (همان: ۸۲۲). در دوره پنجم مقاله‌ای از پاستوروالری - رادو چاپ می‌شود و به تجزیه و تحلیل هدایت و آثارش می‌پردازد. والر می‌گوید: «آثار هدایت شامل سحرانگیزی‌های شرق با افسانه‌های شگفت و صحنه‌های وهمی آن است. رؤیا، زمان و مکان را از میان برمی‌دارد؛ حقیقت با خیال مخلوط می‌شود و زیبایی با وحشت درهم می‌آمیز» (والری - رادو، ۱۳۳۲: ۳۴۹). در دوره ششم، «صادق هدایت پیشرو رئالیسم ایران» از ژیلبر لازار چاپ شده که درباره هدایت و بوف کور و آثار دیگر هدایت تحلیل و بررسی انجام داده است (لازار، ۱۳۳۳: ۱۹۵). در دوره هشتم نیز سخنرانی ژیلبر لازار نویسنده و محقق فرانسوی به مناسبت ششمین سال مرگ هدایت درباره آثار صادق هدایت آمده است. در دوره نهم ترجمه، مقدمه منتخب بر آثار هدایت به روسی چاپ شده است و نویسنده نظر منتقدان را نسبت به هدایت می‌گوید و از او دفاع می‌کند. این نوع نقد که بسیار در مجله سخن به چشم می‌آید، نقد مدرن است (همان، ۱۳۶۴: ۸۴۳).

نخستین یادداشت درخور توجه خانلری درباره مجموعه داستان سگ ولگرد نوشته صادق هدایت است که او را بی‌شبهه از زبردست‌ترین نویسندگان معاصر ایران می‌خواند که در نوشتن داستان‌های کوتاه از همه کس استادتر است (پارسی‌نژاد، ۱۳۸۷: ۱۷۱ و ۱۷۲).

در دوره بیستم، شماره سوم، مجله سخن در قسمت نگاهی به مجلات، خوانندگان مجله را با مقاله‌ای تحت عنوان «بوف کور و عقده ادیبی» از بهرام مقدادی آشنا کرده است که نقدی روانی بر بوف کور هدایت است و در مجله آبنوس به چاپ رسیده است.

۷- کتاب‌های تازه

خانلری از آغاز انتشار سخن در خرداد ۱۳۲۲ در چند صفحه پایانی آن مجله، کتاب‌های تازه را نقد و بررسی کرده است. یادداشت‌های خانلری در این زمینه امضای صریح او را ندارد و معمولاً با نام‌های مستعار «پ، ن، خ»، «پ»، «پژوهنده»، «نگرنده» و «سخن» مشخص است. گاهی نیز یادداشتی را بدون امضا منتشر کرده است که نثر ممتازش نسبت آن را به خانلری گواهی می‌دهد. این یادداشت‌ها که گاهی تنها معرفی و بررسی کوتاهی از کتابی تازه است، از نظر تاریخی از آن‌رو اهمیت دارد که کلمات آن در بیان مطلب روشن و موجز و صریح است؛ ابهام و کلی‌گویی ندارد. عیب و هنر اثر را می‌گوید و نویسندگان و شاعران جوان را به جامعه ادبی ایران معرفی می‌کند. بسیاری از شاعران و نویسندگانی که امروز از نام و اعتبار برخوردارند، نخستین اثرشان در یادداشت‌های «کتاب‌های تازه» معرفی و بررسی شده است:

چشم‌ها و دست‌ها نخستین دفتر شعر نادر نادرپور و از جمله آثاری است که خانلری به بررسی آن پرداخته است. دختر جام و شعر انگور، از جمله دفترهای نادرپور هستند که خانلری در یادداشت کوتاه خود در مجله، سخن گفته است. شبگیر، چهارمین مجموعه شعر ه. ا. سایه است که خانلری آن را در کتاب‌های تازه مجله سخن بررسی کرده و حسن و عیب شعرهای آن را برشمرده است (خانلری، ۱۳۳۱: ۹۰۴).

خانلری در بررسی منظومه معروف سیاوش کسرایی، آرش کمانگیر، بیان می‌دارد که این نخستین نمونه شعر نو حماسی است که از نظر متن و مضمون و همچنین از نظر قالب و شیوه بیان، کار باارزشی است. نقدهای خانلری در مجله، نقد پیشامدرن هستند.

در قسمت کتاب‌های تازه به بررسی انتقادی خانلری از فلسفه شعر یا تاریخ تطور شعر و شاعری در ایران، نخستین کتاب عبدالحسین زرین کوب دژم، می‌پردازد که درخور توجه است. دو نکته که خانلری بر نقد این کتاب نوشته از این قرار است که

نویسنده این کتاب کوشیده است بعضی از اصول و موازین ادبی اروپایی را بر شعر فارسی منطبق کند و در واقع برای آن کلیات، امثله و شواهدی در فارسی جسته است. نکته دوم ذکر نکردن منابع است و چنین وانمود شده است که استنباط‌های خود مؤلف است؛ حال آنکه نقل اندیشه‌های دیگران است.

خانلری در بررسی کتاب‌های تازه تنها به دیوان و دفتر شاعران نمی‌پردازد. به داستان‌نویسی نیز توجه دارد و آثار نویسندگان جوان را نقد و بررسی می‌کند و به جذب و پرورش استعدادها علاقه نشان می‌دهد. باید به یاد داشت که نخستین داستان‌های بسیاری از نویسندگان نام‌آور امروز ایران، اولین بار در سخن با مشورت و انتخاب صادق هدایت به چاپ رسیده است. پراکنده مجموعه‌ای از چند داستان کوتاه محمود اعتمادزاده (م. ا. به‌آذین) است که در نخستین شماره‌های مجله سخن، بعضی آثار خود را به چاپ رسانده است (پارسی‌نژاد، ۱۳۸۷: ۱۸۴ و ۱۸۵).

خانلری نخستین مجموعه از چند داستان کوتاه با عنوان *خیمه‌شب‌بازی* صادق چوبک را در کتاب‌های تازه سخن معرفی و بررسی می‌کند. این یادداشت ظهور نویسنده زبردستی را در ادبیات جدید فارسی بشارت می‌دهد و به بررسی ویژگی‌های بعضی از داستان‌های چوبک می‌پردازد.

۸- نتیجه

یکی از مسائلی که جای آن در تحقیقات ادبی ما خالی بوده است، موضوع نقد ادبی یا ارزش‌یابی آثار فکری ایرانیان در طی هزار سال ادبیات این سرزمین است. فن انتقاد به تقلید فرنگیان در کشور ما سالیان درازی نیست که رواج بسیار یافته و مانند دیگر تقلیدها نخست به اخذ معایب این هنر دست زده و وسیله حمله‌های خصوصی و غرض‌ورزی و تمسویه‌حساب‌های شخصی قرار گرفته است.

سخن نخستین مجله‌ای بود که بعضی از صفحات خود را به بحث و انتقاد درباره کتاب‌های تازه تخصیص داد. در محیطی که ارزش و اعتبار آثار علمی و ادبی اشخاص متناسب با مقام اداری و نفوذ اجتماعی ایشان بود، انتقاد کار خطرناکی بود؛ زیرا کسانی که به شنیدن تملق عادت داشتند، همین که کسی خرده‌ای بر ایشان می‌گرفت، می‌کوشیدند به مال و جانس لطمه بزنند تا دیگر کسی جرأت نکند به ستایش اینان زبان بگشاید. با این حال نویسندگان سخن، در انتقاد، رعایت جانب دانش و هنر را برتر از هر ملاحظه‌ای شمردند و از گزند فرومایگان نهراسیدند.

مجله سخن در معرفی مؤثر نویسندگان و شاعران پیشرو جهان و مکتب‌های مدرن ادبیات و نمایندگان آنها و ترجمه و تفسیر نمونه‌هایی از آثار ایشان و ترجمه آثار معتبر نویسندگان پیشرو بوده است.

کار دیگری که سخن آغاز کرد، بحث و انتقاد بی‌طرفانه درباره کتاب‌های تازه بود. در این کار، نویسندگان هرگونه غرض را به‌سبب مراعات اصول فنی، و قضاوت دقیق درباره صورت و معنی کتاب را کنار گذاشتند. این کار تازه بود و شاید هنوز هم تازه مانده باشد. بسیاری از آثار شاعران و نویسندگان بزرگ امروز با معرفی و نقد در همین قسمت کتاب‌های تازه معروف شدند. در دوره‌های اولیه سخن نام ناقدان در قسمت کتاب‌های تازه ذکر نمی‌شد؛ اما بعد از چاپ چند دوره، نام منتقدان هم آورده شد.

نقد ناقدان مجله با سه رویکرد کلاسیک، مدرن و پیشامدرن در ادوار تقسیم شد و این نتیجه حاصل شد. در دوره‌ای که بیشتر مجلات نقد نداشتند یا طبق همان روش قدیمی پیش می‌رفتند، سخن کوشید نیک و بد هرچیز را نشان دهد و عقاید نویسندگان خود را صریح و بی‌پروا اظهار کند. نقد در مجله باعث شد هم منتقدان جدیدی پرورش یابند و هم گامی برای تثبیت شعر نو در مقابل انتقاد منتقدان باشد و راه برای منتقدان ادبی و رواج تفکر انتقادی در مجله هموار شود. سپس به معرفی ناقدان ایرانی و غیرایرانی پرداخته شد؛ این نقد و معرفی در مجله برای نویسندگان و شاعران باعث دیده‌شدن آثار شد و برای غیرایرانیان به آشنایی ایرانیان با آنها انجامید؛ به‌طوری که بعضی از آنها برای اولین بار از طریق نقد و معرفی سخن به ایرانیان شناسانده شدند.

منابع

- پارسی نژاد، ایرج (۱۳۸۷). *خانلری و نقد ادبی*، تهران: سخن.
- پارسی نژاد، ایرج (۱۳۸۰). *روشننگران ایرانی و نقد ادبی*، تهران: سخن.
- چترابی، مهرداد (۱۳۸۰). «بررسی خاستگاه نقد ادبی در ایران»، *کتاب ماه، ادبیات و فلسفه*.
- رستگار فسایی، منصور (۱۳۷۹). *احوال و آثار دکتر پرویز ناتل خانلری*، تهران: طرح نو.
- زرین کوب، حمید (۱۳۵۸). *چشم‌انداز شعر نو فارسی*، تهران: توس.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۶۹). *نقد ادبی*، تهران: امیرکبیر.
- پانلو، محمدعلی (۱۳۶۶). *نویسندگان پیشرو ایران*، تهران: نگاه.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۹۰). *با چراغ و آیینه*، تهران: سخن.
- صفا، ذبیح‌الله (۱۳۲۲). *مجله سخن*، دوره اول.
- غلامحسین زاده، غلامحسین (۱۳۸۰). *سیر نقد شعر در ایران از مشروطه تا ۱۳۳۲*، تهران: روزنه.
- کیانوش، محمود (۱۳۵۴). *قدم‌ها و نقد ادبی*، تهران: رز.
- لنگرودی، شمس (۱۳۷۰). *تاریخ تحلیلی شعر نو*، ج ۱، تهران: مرکز.
- مشتاق‌مهر، رحمان (۲۰۱۲). «مشروطیت و نقد ادبی»، *journal of oriental studies*.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۶۳). *سخن*، مجله ماهانه ادبی، علمی، اجتماعی، دوره ۱، تهران: علمی.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۶۳). *سخن*، مجله ماهانه ادبی، علمی، اجتماعی، دوره ۲، تهران: علمی.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۶۳). *سخن*، مجله ماهانه ادبی، علمی، اجتماعی، دوره ۳، تهران: علمی.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۶۳). *سخن*، مجله ماهانه ادبی، علمی، اجتماعی، دوره ۴، تهران: علمی.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۶۳). *سخن*، مجله ماهانه ادبی، علمی، اجتماعی، دوره ۵، تهران: علمی.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۶۳). *سخن*، مجله ماهانه ادبی، علمی، اجتماعی، دوره ۶، تهران: علمی.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۶۴). *سخن*، مجله ماهانه ادبی، علمی، اجتماعی، دوره ۷، تهران: علمی.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۶۴). *سخن*، مجله ماهانه ادبی، علمی، اجتماعی، دوره ۸، تهران: علمی.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۶۴). *سخن*، مجله ماهانه ادبی، علمی، اجتماعی، دوره ۹، تهران: علمی.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۶۴). *سخن*، مجله ماهانه ادبی، علمی، اجتماعی، دوره ۱۰، تهران: علمی.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۶۴). *سخن*، مجله ماهانه ادبی، علمی، اجتماعی، دوره ۱۱، تهران: علمی.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۶۴). *سخن*، مجله ماهانه ادبی، علمی، اجتماعی، دوره ۱۳، تهران: علمی.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۶۴). *سخن*، مجله ماهانه ادبی، علمی، اجتماعی، دوره ۱۴، تهران: علمی.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۸۳). *سخن*، مجله ماهانه ادبی، علمی، اجتماعی، دوره ۲۵، تهران: علمی.
- ناتل خانلری، پرویز (۱۳۸۳). *سخن*، مجله ماهانه ادبی، علمی، اجتماعی، دوره ۲۶، تهران: علمی.
- نوری علا، اسماعیل (۱۳۴۸). *صور و اسباب در شعر امروز ایران*، تهران: بامداد.
- یاحقی، محمدجعفر (۱۳۷۵). *چون سبوی تشنه*، تهران: جامی.